

Klaus Holzkamp

Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjektivität II, i: Forum Kritische Psychologie nr. 5, AS 41, 1979, s. 7-46.

Oversættelse ved cand.psych. Jørn Graabæk Nielsen, Rådgivningsgruppen Regnbuen..

Understregningerne er kursiveringer i den tyske originaltekst.

[] angiver sidetallet i den tyske originaltekst.

Til EN KRITISK PSYKOLOGISK TEORI OM SUBJEKTIVITETEN II:

Forholdet mellem individuelle og samfundsmæssige subjektet og den tidlige subjektivitets genese.

1. Individuel subjektivitet som overskridelse af individualiteten gennem andel i den samfundsmæssige subjektivitet..... 1
2. Interpersonelle subjektrelationer og instrumentforhold* 6
3. Indholdsmæssige og teoretiske problemer ved bestemmelsen af den tidligt-barnlige subjektivitet..... 10

Ikke oversat endnu.

4. Modsætningen mellem barnrelaterede interesser og forældrenes almene livsinteresser og tendensen til den gensidige emotionelle instrumentalisering indenfor barn-forældreforholdet.
5. Tilbagetrækning til umiddelbar tilfredsstillelse og rettetheden mod langsigtet disposition over egne livsomstændigheder som modsigelsesfyldte tendenser indenfor det barnlige interessefelt.
6. Perspektiver i forbundetheden mellem forældre og børn i en fælles subjektudvikling.

1. Individuel subjektivitet som overskridelse af individualiteten gennem andel i den samfundsmæssige subjektivitet.

Man kan ikke begribe forholdet mellem samfundsmæssighed og subjektivitet adækvat, hvis man herved begynder med individerne og forsøger at fremhæve kendetegn, som skal karakterisere deres subjektivitet. Det karakteriserer nemlig lige præcis særheden ved den menneskelig-samfundsmæssige måde at opretholde livet på, at den ikke bliver til at erkende, hvis man kun betragter menneskelige individer. Særegenheden ligger i en ny kvalitet ved den samfundsmæssig-historiske helhedsproces overfor den rent fylogenetisk bestemte helhedsproces, i den genstandsmæssiggørende, kollektivt-foregribende omsorgsfulde

verdensforandring i kraft af det samfundsmæssige arbejde, hvorved den således frembragte menneskelige genstansmæssige livsverden nu er den primære bærer af den overordnede helhedsudvikling, og ikke længere organismen hhv. organisme-populationer. Individernes samfundsmæssiggørelse er derfor udelukkende at forstå som (den formations- og placerings-specifik-[s. 8]ke) realisering af den samfundsmæssige udvikling i kraft af individerne. Menneskelig "subjektivitet" må i overensstemmelse hermed først og fremmest være fremhævelig som karakteristikum ved den helhedssamfundsmæssige proces, altså som "subjektiv faktor" eller "samfundsmæssig subjektivitet". Først på dette grundlag kan man bestemme individuel subjektivitet som personlig realisering af samfundsmæssig subjektivitet. Jeg har andetsteds karakteriseret det "subjektive" aspekt ved samfundsmæssige processer på følgende måde : "Ifølge en central grunderkendelse i marxismen kan mennesker til forskel fra dyr kun opretholde deres materielle liv, ved at de selv fremstiller deres eksistens betingelser ved hjælp af en indgribende forandring af naturen i det genstandsmæssige kollektive arbejde. Menneskene er derfor på den ene side i kraft af deres praksis ophav til den aktive skabelse og bevidst kontrol af deres livsomstændigheder, det vil sige subjekter for deres samfundsmæssige livsproces. Men på den anden side er de på grund af de naturlige og samfundsmæssige nødvendigheder, som deres eksistensopretholdelse, altså deres materielle reproduktion er underlagt, i deres virksomhed og i deres bevidsthed bestemt af deres objektive livsbetingelser, altså også af de samfundsmæssige forhold, som de selv skaber og forandrer. Den subjektive bestemmelse og den objektive bestemthed er begge nødvendige, indbyrdes sammenhængende grundtræk ved enhver menneskelig, det vil sige samfundsmæssige livsvirksomhed. Som følge heraf kan det ved en konkretisering af synsmåden på historisk specifikke samfundsformationer aldrig stå til diskussion, om det ene eller det andet moment er givet her, men altid kun i hvilket specifikt forhold den objektive bestemthed og den subjektive bestemmelse af samfundsprocessen står til hinanden". (1978, s. 212f.). - Hvordan skal nu på grundlag af denne karakterisering af samfundsmæssig subjektivitet den individuelle subjektivitet begribes som dens realisering, hvorledes altså er forholdet objektiv bestemthed-subjektiv bestemmelse som kendetegn ved menneskenes individuelle udvikling?

For at afklare dette spørgsmål må vi til en begyndelse bestemme begrebet om den individuelle samfundsmæssiggørelse mere nøjagtigt og omfattende: Udsagnet, at individet samfundsmæssiggør sig i kraft af den personlige realisering af det helhedssamfundsmæssige udviklingsstade (i et bestemt afsnit) er ganske vist rigtigt, men imidlertid alligevel forkortet. Her er nemlig ikke udelukket den misforståelse at individet træder ind i sin samfundsmæssiggørelsesproces som et endnu usamfundsmæssigt væsen og først i løbet af denne proces bliver et samfundsmæssigt væsen. Dermed ville imidlertid den tidligere fremstillede udvendige modstilling af individet og et samfund, som det gennemføres i den traditionelle psykologi og sociologi, hvori det tilfældigt er trådt ind i og hvori det [s. 9] må udvikles, være reproduceret på dette sted, og altså indfangetheden i de "borgerlige privatformers" praksis og tænkning ikke overvundet. Dette betyder samtidigt, at man ganske vist kan begribe individerne som objektivt bestemt af de samfundsmæssige forhold, mens imidlertid deres mulighed for deltagelse i den subjektive bestemmelse af disse forhold forbliver ubegribelig, altså at den samfundsmæssige subjektivitet ikke kan formidles med den individuelle livsproces.

For at undgå sådanne forkortelser og misforståelser må man tage hensyn til de af den kritisk-psykologiske forskning indhøstede resultater (i det skildrede første analyse-skridt) hvoraf det fremgår, at og med hvilke indholdsmæssige bestemmelser at mennesket allerede ifølge sin natur, altså netop før og uafhængig af den reelt fuldbyrdede individuelle

Samfundsmæssiggørelsesproces, er et potentielt Samfundsmæssigt væsen, altså til forskel fra alle andre levende væsener disponerer over individuelle udviklingsmuligheder som sætter det i stand til at deltage i den samfundsmæssige proces. Overvindeligheden af den udvendige modstilling af det usamfundsmæssige individ og samfundet gennem påvisning af menneskenes Samfundsmæssige natur gav sig ud fra den funktional-historiske udarbejdelse af det kvalitative spring fra det rent fylogenetiske til den samfundsmæssig-historiske udvikling. Der lader sig nemlig fremanalysere en overgangsfase imellem den rent fylogenetiske og den samfundsmæssigt-historiske bestemthed af helhedsprocessen (i dyr-menneske-overgangsfeltet), hvori det samfundsmæssige arbejde, ganske vist begyndte at udvikles, i særdeleshed i forbindelse med kooperativ værktøjsfremstilling og -benyttelse, men imidlertid endnu ikke som udviklingens bestemmende moment, men som underordnet den fylogenetiske proces med dens evolutionære udviklingslovmæssigheder. Den begyndende samfundsmæssige livsopretholdelse medførte altså her "selektionsfordele" og virkede derfor tilbage på den genetiske information. På denne måde kunne, i vekselvirkning med den sig udfoldede samfundsmæssige arbejdsproces, her samtidig udvikles de biologiske muligheder hos individerne for deltagelse i denne proces. På et bestemt tidspunkt i fortætningen af den genetiske information sammen med et bestemt punkt i fortætningen af den genetiske information sammen med et bestemt udviklingsstade i den genstandsmæssiggørende verdensforandring kom det da efterhånden til en selvstændiggørelse af de samfundsmæssige processer, og dermed til en progression af en ny størrelsesorden overfor den fylogenetiske proces. Dermed var menneskets samfundsmæssige natur fuldt udviklet her, indeholdt altså den "artsspecifikke" potens til individuel deltagelse i samfundsmæssig udvikling og på den anden side blev det evolutionære selektionsprincip, på en måde igennem sin egen virksomhed, sat ud af kraft, [s. 10] idet det nu blev betydningsløst overfor den nu for helhedsudviklingen bestemmende samfundsmæssig-historiske udviklingslovmæssighed. Da her, i den funktional-historiske analyse, menneskenes samfundsmæssige natur indholdsmæssigt kan karakteriseres som individuel udviklingspotens til samfundsmæssiggørelse i dens historiske bestemthed af den fylogenetiske proces, blev det tydeligt, at overvindeligheden af modsætningen "individ" og "samfund" i formuleringen af individets samfundsmæssige natur på ingen måde blev foregøglet og besværget rent verbalt men kan påvises i en kontrolleret naturvidenskabelig forskningsproces. Jeg skal og kan ikke her i det enkelte fremstille de på den nævnte måde indhøstede indholdsmæssige bestemmelser af individets samfundsmæssige udviklingsmuligheder i deres handlingsaspekt, deres kognitive, emotionelle, motivationelle aspekter etc., som de især er blevet oparbejdet af Holzkamp (1973), H.-Osterkamp (1975,1976) og Schurig (1976). Det slår til, hvis jeg fremhæver et meget alment og abstrakt men for karakteriseringen af den individuelle subjektivitet i forhold til samfundsmæssig subjektivitet centralt synspunkt i de her foreliggende forskningsresultater: Den omstændighed, at menneskene må producere deres livsbetingelser som nogle i genstandsmæssiggjorte strukturer sig udviklende samfundsmæssige forhold, for at kunne opretholde deres liv på et specifikt "menneskeligt" niveau, d.v.s. i almengjort bevidst kollektiv foregribende omsorg korresponderer på det konkrete individs side med udvidelsen af den bevidst-foregribende-omsorgsfulde kontrol over ens egne livsbetingelser som den centrale dimension for individualudviklingen. Den menneskelige specificitet i de i individets samfundsmæssige natur liggende udviklingspotenser kan altså i henseende til de forskellige funktionsaspekter til stadighed karakteriseres som rettet mod overvindelsen af livsvirksomhedens betingethed af givne aktuelt-tilfældige påvirkninger, som udvidet bevidst disponeren over egne livsomstændigheder i almengjort-forgribende-omsorgsfuld anticipation af fremtidige

livsnødvendigheder (dette lader sig så nærmere specificere for det kognitive funktionsaspekt som udvikling fra orienterende til begribende erkendelse, for det emotionelle-motivationelle aspekt som udvikling fra angsten som det subjektive befindende ved udleveretheden til aktuelle livsomstændigheder til "produktiv" motivation, etc.). Den "menneskelige" livsopretholdelsesform: bevidst-foregribende-omsorgsfulde verdensforandring som samfundsmæssig subjektivitet modsvarer altså i individets natur den (ved udviklingen af samfundsmæssigheden fylogenetisk tilblevne) udviklingspotens og -retning mod bevidst foregribende-omsorgsfulde disponeren over egne livs-[s. 11]betingelser som udfoldelse af individuel subjektivitet.

Til en adækvat bestemmelse af den individuelle subjektivitet i dens forhold til den samfundsmæssige subjektivitet må det nu fremhæves, at de individuelle livsbetingelser, som den enkelte i udviklingen af sin subjektivitet opnår disposition over - da mennesker kun kan reproducere deres liv i almengjort samfundsmæssig foregribende-omsorg - nødvendigvis objektivt altid er individuel relevante samfundsmæssige livsbetingelser. Derfor stiger graden af sammenflettethed mellem de individuelle livsbetingelser og helhedsprocessen normalt i det omfang de besidder en langsigtet, dybtgående relevans for individet. Deraf følger for den specifikt menneskelige form for livsopretholdelse som bevidst almengjort foregribende-omsorg udfra individets standpunkt den for vor fremstillingssammenhæng fundamentale kendsgerning: Det individuelle menneske kan kun disponere over sine egne livsbetingelser, idet han har del i den kollektive disponeren over samfundsmæssige livsbetingelser gennem genstandsmæssig verdensforandring, da disse altid er individuelt relevante samfundsmæssige livsbetingelser. Den enkelte er som enkelt overfor sine egne tilværelsesomstændigheder nødvendigvis magtesløs og overvinder kun denne magtesløshed, for så vidt han "overskrider sine rent individuelle muligheder, idet han når frem til en udvidelse af de individuelle potenser hhv. potenseringen af egne påvirkninger af almen (og dermed) individuelle livsbetingelser, gennem formidletheden med relationer til relevante samfundsmæssige mål". (H.-Osterkamp, 1979, s. 146). Størrelsesordenen af potenseringen af egne muligheder gennem deltagelse i den kollektive samfundsmæssige bestemmelse af livsforholdene, altså omfanget af sammenslutningen med andre om almene mål som disponeren over egne livsomstændigheder, må derfor (under ellers ens omstændigheder) være så meget desto større jo mere relevante livsbetingelserne er for individet, da den dermed givne højere grad af samfundsmæssig sammenflettethed også gør en højere grad af kollektiv kraftudfoldelse til disponeren over disse betingelse nødvendig.

Herudfra kan forholdet mellem den præsenterede samfundsmæssige subjektivitet og individuelle subjektivitet bestemmes mere nøjagtigt: Da det kun er samfundsmæssige subjekter af en hvilken som helst "historisk" størrelsesorden som kan nå frem til den virksomhed hvormed en bevidst forandring af samfundsmæssige livsbetingelser faktisk er mulig kan også "de enkelte individuelle subjekter altid kun opnå indflydelse på deres egne relevante livsbetingelser, som jo altid er samfundsmæssige livsbetingelser, i det omfang de tilhører samfundsmæssige subjekter med historisk bestemmende indflydelse og dermed i deres bidrag til den bevidste samfundsmæssige virkelighedskontrol også forøger kontrollen over deres egne [s.12] tilværelsesomstændigheder. Hvorvidt det individuelle subjekt kan opnå en sådan selvbestemt indflydelse på sine egne relevante livsbetingelser, afhænger som følge heraf ikke blot af det selv, men også af den "subjektive faktors" objektive samfundsmæssige udviklingsstade indenfor den historisk specifikke situation, som det pågældende individ befinder sig i". (Holzkamp, 1978, s. 214f). Individuelle subjekter er således betragtet et delaspekt af samfundsmæssige subjekter: Individene udvikler til stadighed subjektivitet i det omfang som de deltager og har andel i den samfundsmæssige subjektivitet.

Væsenkendetegnene ved den individuelle subjektivitet er i overensstemmelse hermed: Individuelt centrum hhv. individuel oprindelse for handlinger til bevidst disponeren over egne livsbetingelser, og derfor samtidig overskridelse af individualiteten som potensering af muligheden for bestemmelse af disse livsbetingelser gennem sammenslutningen med andre om almene mål. Individuel subjektivitet er i overensstemmelse hermed som sådan både et personelt som interpersonelt fænomen.

I det dermed skitserede, og på basis af den materialistiske dialektik funktional-historisk afledte begreb om subjektivitet er den igennem indfangethed i de borgerlige privatformer betingede udvendige modstilling af subjektet og samfund ikke alene påvist i den formbestemthed, men overvindelig gennem en positiv, indholdsmæssig bestemt subjektivitetskonception i dens umiddelbare samfundsmæssige træk. Dermed er det også muligt, at fremhæve hvilke aspekter af menneskenes samfundsmæssige natur det er, der ved sønderrivelsen og den udvendige modstilling af individ og samfund i kraft af indfangetheden "i" de borgerlige former, bliver "privatiseret" og således fremtræder som usamfundsmæssige. Det kan vises, hvilke forkortninger og omvendinger som for de forskellige traditionelt-psykologiske og -sociologiske opfattelser af individuel subjektivitet resulterer deraf, at sammenhængen mellem udfoldelsen af individuel subjektivitet og udvidet andel og deltagelse i samfundsmæssig subjektivitet må forblive skjult for dem på grund af de blinde tankemæssige reproduktion af de borgerlige privatformer. Således kan det også tydeliggøres, hvorledes den individuelle subjektivitet i de forskellige konceptioner på den ene side i bestemte aspekter indtil en vis grad adækvat begriber individets "subjektive" befindende, for så vidt de er underkastede borgerlige privatformer, hvor imidlertid på den anden side den heri optrædende "subjektive" jeg indelukket, "inderlighed", reproduktionen af egenaktiviteten til ren påvirkning af sociale interaktioner (under udklamringen af den kollektive genstandsmæssige verdensforandring) etc., ikke begribes som "private" forkortninger af subjektiviteten, men bliver ligestillet med "menneskelig subjektivitet" overhovedet: Således bliver det traditionelle [s.13] subjektivitetsbegreb ikke alene begrebsligt utilstrækkeligt, men ville også reelt kun kunne begribe individerne i det borgerlige samfunds i deres bestemthed af de samfundsmæssige forhold, i deres "individuelle" afmagt og udleverethed, imidlertid ikke i deres mulige og virkelige kollektive, subjektivt-aktive bestemmelse af disse forhold, gennem deltagelse i den samfundsmæssige subjektivitet på forskellige planer og størrelsesordener - frem til deltagelse i den organiserede arbejderklassens kamp som samfundsmæssigt subjekt (i ?) kampen om menneskenes kollektive selvbestemmelse gennem overvindelsen af de borgerlige klasseforhold.

Jeg kan ikke her gennemføre den antydede ansats i alle dens punkter. På dette sted, skal der, som forberedelse til vores fremstilling af subjektets individualgenese kun fremhæves ét, ganske vist centralt aspekt af den individuelle subjektivitet og dens forkortning og fordrejning "i" de borgerlige privatformer: De deri realiserede interpersonelle relationers modus. Jeg skelner derfor terminologisk "subjektrelationerne" fra sådanne interpersonelle forhold hvori den individuelle subjektivitet er forkortet og fordrejet som følge af indfangetheden i de borgerlige privatformer og som skal benævnes "instrumentelle forhold" (af grunde som senere skal forklares). Det drejer sig i denne sammenhæng om, at forklare den individuelle subjektivitet som personelt-interpersonelt fænomen ved at skelne den fra dens forkortning "i" de borgerlige former til dens psykiske karakteristik i særdeleshed det deri givne mellemmenneskelige befindende og kommunikationsform.

2. Interpersonelle subjektrelationer og instrumentalforhold*

Den omstændighed, at individuel subjektivitet lader sig fremstille som mellemmenneskelig relation, netop som "subjektrelation" kommer af den omtalte kendsgerning, at den individuelle subjektivitet altid er overvindelsen af den rene individualitet i retning af andel og deltagelse i den samfundsmæssige subjektivitet og derfor har interpersonel karakter. Subjektrelationernes særegne karakter er generelt bestemt af, at her falder de deltagendes fælles mål sammen med almene samfundsmæssige mål. Denne sammenhæng opstår derigennem, at de almene mål er rettet mod udvidelsen af den bevidste disponeren over de samfundsmæssige livsbetingel-

* Det følgende afsnit er en foregriben af en bestemt passage i min (i foråret 1981 udkomne) bog »Subjektets genese«, hvor den her fremstillede overvejelse bliver udført og begrundet i omfattende sammenhænge.

[s.14]ser og dermed mod forøgelsen af hver enkelts selvbestemmelse og dermed nødvendigvis må være de deltagendes fælles mål. Dette betyder også, at i handlinger som er rettet mod almene mål da må andres interesser om det er enkeltes eller grupperes aldrig undertrykkes, - bortset fra de interesser som selv er rettet mod undertrykkelsen af andre. "Subjektrelationer" er derfor, så længe der stadig eksisterer menneskers undertrykkelse af andre mennesker, nødvendigvis også kamprelationer mod undertrykkelse og dermed for deres fuldstændige almengørelsesgrad, altså gennemsætningen af deres væsensbestemmelse i den samfundsmæssige realitet.

Det specifikke ved subjektrelationernes interpersonelle kvalitet giver sig af de deltagendes reciprokke forbundethed i kraft af almenheden af de fælles mål: Jeg ved ikke alene fra den givne anden, at han med sine interesser også forfølger mine, jeg ved (under indskrænkning af perspektivet) også fra den anden at han ved at jeg med mine interesser også forfølger hans. Dette omfatter den reelle og i de deltagendes bevidsthed givne gensidige interesse i den andens subjektivitetsudvikling, da hans udvidede evner til andel og deltagelse i den kollektive, i den genstandsmæssiggørende verdensforandring gennemførte selvbestemmelse, altså samfundsmæssige subjektivitet, også nødvendigvis altid kommer mig til gode. Deraf opstår en for subjektrelationerne karakteristisk basisdimension af begrundelig gensidig tillid. Da det er selvevident, at ingen bevidst krænker sine egne interesser, kan jeg være sikker på, at den anden heller ikke krænker mine interesser, eftersom de jo tendentielt er identiske med hans. Ligeledes ved jeg, at den anden sikkert af den samme grund som jeg, da han ved, at hans interesser er pålideligt ophævet hos mig i kraft af deres principielle identitet med mine. Som følge af den reciprokke vished om, at den anden på grund af sine ganske særlige interesser vil gøre det bedste for mig er subjektrelationer karakteriserede af angstløshed, frihed, åbenhed og entydighed i den gensidige understøttelse af hinanden. Modsætninger mellem de deltagende kan aldrig her opstå omkring hovedsagen, målet, men kun omkring de afledede spørgsmål om den bedste vej dertil, hvorfor sådanne modsætninger, i kraft af den gensidige vished om, at også i forbindelse med søgningen efter den bedste vej vil den givne anden gøre sit bedste, og ved det samme om mig, på basis af den principielle forbundethed, ikke vil blive omgået og ophævet på en "personlig", "sensibel" måde, men i en optimal sagsrettethed.

Den psykiske karakteristik af subjektrelationerne kan tydeliggøres negativt igennem diskussionen af interpersonelle forholds særegenhed, for så vidt der heri [s. 15] ikke er virkeliggjort subjektrelationer på grund af indfangetheden "i" de borgerlige privatformer. Grundkendetegnet ved sådanne interpersonelle forhold ligger deri, at de som "privatforhold"

ikke kender til nogle alment-samfundsmæssige mål (i den fremstillede betydning) men kun individuelle mål og i overensstemmelse hermed heller ingen almen interesser, men kun partialinteresser. De interpersonelle relationer og sammenslutninger opstår dermed her til stadighed omkring rent individuelle mål hos de deltagende hhv. omkring partialinteresser, der som partialinteresser nødvendigvis må stå i et modsætningsforhold til andre partialinteresser. Da den anden i sådanne relationer og sammenslutninger kun er "instrument" for realiseringen af egen individuelle interesser, kalder jeg sådanne interpersonelle forhold for "instrumentalforhold".

Når altså sådanne instrumentelle forhold ikke, som subjektrelationerne, beror på en af målets almenhed sig givende interesseidentitet men derimod kombinerer interesserne, der som individualinteresser til at begynde med "intet har med hinanden at gøre", må der eksisterer andre, ydre kræfter, som her frembringer sammenholdet. Disse er de fordele, som for den enkelte eller alle deltagere følger, ikke af den (jo netop ikke forhåndenværende) grundlæggende mål- og interesseidentitet, men af selve relationen hhv. sammenslutningen selv som kendsgerning, for perceptionen eller gennemsætningen af de givne egne individualinteresser. Således kan et ægteskab, for så vidt det repræsenterer et instrumentelt forhold, holdes sammen af, at begge partnere drager fordele deraf for deres egne individualinteresser: f.eks.. derved at kvinden bliver forsørget af manden og at manden "bruger" kvinden som husholderske, til repræsentation og /eller til muliggørelse af en regelmæssig kønslig omgang. En sammenslutning eller en organisering, for så vidt de repræsenterer et "målforbund", giver fordele for medlemmerne derved, at man "fælles er stærkere" (en bevæggrund som hyppigt forveksles med virkelig solidaritet) d.v.s., at individualinteresserne som partialinteresser kan sættes mere effektivt igennem overfor andre partialinteresser og som derved kan afsikre hinanden gensidigt, beskytte, fremskaffe begunstigelser, indrømme privilegier etc. I forbindelse hermed batter det intet i henseende til karakteristikkene som instrumentelle forhold om medlemmerne af organisationen eller forbundet ville kunne nævne fælles mål og interesser for deres sammenslutning: For det første repræsenteres forbundet her i hvert tilfælde et ydre instrumentalforhold, da de fælles mål ikke er almene mål, men derimod repræsenterer de med målene forbundne interesser, som skal virkeliggøres, partialinteresser der nødvendigvis står i modsætning til andre forbunds interesser eller individer, idet det tjener til, at gøre medlemmernes partialinteresser gældende overfor fremmede partialinteresser (som igen [s. 16] kunne være "fælles interesser"). For det andet er medlemmernes "fælles interesser" jo netop kun under synspunktet: deres bedre gennemsætning kombinerede uafhængige individualinteresser set inde fra hvis fælleshed derfor ikke hænger indvendigt sammen med deres indhold (nemlig: deres almenhed) men er af en tilfældig og udvendig natur. Den punktuelle interessekonvergens kan derfor vedrøre mere eller mindre perifere eller kortsigtede aspekter af livsvirksomheden ved ellers dybtgående og permanent interessedivergens. Da der ikke eksisterer nogen "dybere grund" til fællesskabet end muligheden for bedre at sætte bestemte med den anden overensstemmende individualinteresser igennem, kan deltagelsen i sammenslutningen til enhver tid ophøre, for så vidt individualinteresserne ændrer sig eller forbundet ud fra disse interesser tager en uønsket retning, og det givne individ kan "pludselig" genfindes "på den modsatte side" i sammenslutningen med andre partialinteresser som taler for at tjene de individuelle interesser bedre. Ethvert forbundsmedlem er her altså på en måde et potentielt medlem af modstandernes interesseforbund, hvorved det omtalte ydre målforhold i forbundet slår tilbage opløsende sig selv indefra.

Regulationen af de sociale relationer på niveauet for instrumentalforholdene sker (og det ligegyldigt om det her er enkeltpersoner, forbund eller enkeltpersoner indenfor forbundet der

træder i relation til hinanden) nødvendigvis på grundlag af en ydre eller indre tvang, afhængighed, tryk, undertrykkelse, da der jo netop ikke eksisterer et "indre" sammenhold på baggrund af en virkelig mål- og interesseidentitet, og kan derfor alt efter kraft/styrkeforholdene og interessekonstellationerne antage forskellige former : I det omfang en instans af instrumentalforholdet ensidigt har magt over den anden, og denne anden samtidig er forhindret i at forlade forholdet, kan den anden her af den mægtigere instans blive direkte tvunget til at tjene dennes interesser under afkaldgiver på sine egne. I det omfang den svagere instans besidder visse magtpositioner som "pressionsmidler" bliver det direkte undertrykkelsesforhold relativet af regulationsformen: "kompromis'et" helt frem til konstellationen af en relativ styrkeligevægt, hvor kompromis'et er den den bestemmende regulationsform. - I forbindelse med kompromis'et (når man anskuer dette i sig selv) giver enhver instans efter et stykke vej gennem modifikationen af sine mål overfor den anden, hvorved fordelene ved opretholdelsen af forholdet bliver afvejet overfor de med målmodifikationen forbundne bagdele. Reelt søger "parterne" herved så vidt muligt at påtvinge den anden sine egne målforestillinger og interesser v.h.a. pressionsmidlet: en truende afbrydelse af forholdet, [ca. s. 17] indtil sluttelig som resultat af det virkelige styrkeforhold gennem hvilket "parterne" i forskelligt omfang er henvist til den fortsatte opretholdelse af forholdet, kompromis'et falder ud til mere gunst for den ene eller den anden instans, etc. - "Kompromis'er" er en speciel regulationsform for instrumentelle forhold, indenfor subjektrelationerne kan den ikke eksistere: De deltagere er her forbundet med hinanden gennem et identisk almen mål "indefra", således at den interessedivergens, som gør kompromis'et muligt og nyttigt ikke kan opstå. "Udefra" i opgøret med afvigende positioner eller modstanderes kræfter er kompromis'et ikke mulige da det i forbindelse med almene mål ikke er op til den individuelle forgodtbefindende at modificere dem efter kraft/styrkeforholdenes målestok. Alle menneskers kollektive selvbestemmelse over egne anliggender som tilstræbes her, altså "frihed", som giver ethvert delmål en objektivt bestemt retning, er ikke en mulig genstand for forhandlinger. I kompromis'ets sted træder her den skildrede modifikation af vejen (midlet) og tidsperspektivet ved et uforandret mållindhold. (En indholdsmæssig nedskruening af fordringerne i henseende til målet, altså "kompromis", er altid et symptom på, at en subjektrelation regrediere i retning af et instrumentalforhold). Ved instrumentalforholdet eksisterer opretholdelsen af forholdet som vist ikke tvingende ud fra mållindholdet selv. Derfor eksisterer der også her en regulationsform for socialrelationerne som i visse henseender er forskellig fra det indholdsmæssigt relaterede kompromis og som i jo højere grad bliver desto mere relevant som en instans ikke med direkte magtmidler kan forhindre den anden i at forlade forholdet og som vi vil kalde for "kompensation". Kompensation er ikke-økonomisk bytte/udvekslingsforhold (som også kan antage økonomisk form) hvor der, til at formindske risikoen for at en af "parterne" i forholdet forlader dette, tilstræbes en ligevægt imellem parterne ved hjælp af indramning af den givne anden parts individuelle fordele: Da jeg har givet dig skal du give mig tilbage i samme kvantitet hhv. da du har givet mig vil jeg give dig tilbage i samme kvantitet. "Enhederne" som der her bliver kompenseret for kan være materielle begunstigelser, privilegier, tjenesteydelser o.a., men (og dette tilfælde er psykologisk set relevant) under bestemte samfundsmæssige betingelser også rene "følelser": Jeg har kommet dig i møde med opmærksomhed, hengivenhed, kærlighed derfor opnår du den samme grad af opmærksomhed, hen-[s. 18]givenhed, kærlighed fra mig. En uligevægt i de givne den anden gensidigt imødekomne følelser tangerer den "forhandlingsbasis" hvorpå sådanne emotionelle instrumentalforhold er opbygget og virker tendentielt i retning af opløsning af forholdet (såfremt der ikke er ydre-emotionelle gensidige fordele som kræver dets fortsatte beståen). -

Også i forbindelse med regulationsformen: compensation bliver det tydeligt, at instrumentalforhold som sådan, i det mindste implicit er undertrykkelsesforhold: En uligevægt i begunstigelserne af den givne anden bliver her benyttet som pressionsmiddel for at forstørre ens egne, i kraft af forholdet, indvundne fordele ved hjælp af trusler om opsigelse af forholdet, hvorved - da en strikt kvantificering af de gensidige begunstigelser, især i det emotionelle område næppe er mulig - "under-tryk-sat-følelsen" på grund af den anden er et slags grundbefindende hos de i instrumentalforhold stående parter. Indenfor subjektrelationerne er "kompensationsforhold" grundlæggende udelukket, dette er en af deres væsentligste karakteristika, da hver deltagendes ganske særlige interesse i opretholdelsen af relationen her udspringer netop af det almene måls indhold, forøgelsen af dispositionen over samfundsmæssigt-individuelle livsbetingelser, og derfor behøver ingen særlig at bestikkes for ikke at opføre sig med forholdet.

Instrumentalforholdenes emotionelle grundbefindende er, som det fremgår af vores fremstilling, ikke som ved subjektrelationen angstløshed, åbenhed og entydighed, men usikkerhed, angst, mistænkelighed og flertydighed. Yderligere emotionelle kvaliteter som opstår ud af denne sammenhæng er (den af kompensationsforholdene voksende) taknemlighed (som ikke findes i subjektrelationen: til hvad nytte skal jeg være taknemmelig overfor en over noget, gennem det at han med samme identiske interesser som mine også har tjent sine?), skyldfølelser, "skuffelse", "skinsyge", "nærtagenhed", "tilknappethed", sårbarhed, etc. (hvad det ikke her behøver at blive diskuteret i enkeltheder). Væsentligt er i den forbindelse hermed, at følelser (for så vidt de er relevante for forholdet) indenfor instrumentalforholdene ikke alene er noget man "har", men også noget der "demonstreres" og bliver benyttet som straf eller belønning. De på instrumentalforholdene baserede interpersonelle relationer gør derfor et langt "mere emotionelt", "følelsesbetonet" indtryk end sammenlignelige subjektrelationer, da emotionaliteten i disse er udtryk for engagementet og forbundetheden omkring det almene mål, men ikke bliver frembragt og "handlet" med som selvstændiggjorte størrelser. - Da man på den ene side i instrumentalforhold grundlæggende må være klar over den andens hensigter, for at kunne drage slutninger tilbage for [s. 19] kalkulationen af fordele og risici, mens den anden imidlertid for at forbedre sin "forhandleposition" principielt må dække over disse hensigter og mål og kun tilkendegiver dem i kalkuleret form, er den givne andens "indre liv" her (til forskel fra subjektrelationen) af en central interesse: Jeg må "skue ind i" den anden, for at få noget at vide om hans mest hemmelige hensigter og mål, og må, da dette ikke er muligt og den anden netop formerer mig adgang til en sådan beskuelse, forsøge at "indføle" mig mest muligt differentieret i den anden. Selvstændiggørelsen af "indføling" og "forståelsen" er derfor nogle for instrumentalforholdene karakteristiske interpersonelle følelser.

Subjektrelationerne og instrumentalforholdene blev indtil dette sted på en måde udfoldet "rent" for tydeligt at kunne gøre deres væsentlige træk forskellige kendetegn synlige. I virkeligheden skal man imidlertid tage højde for, at - i det mindste under borgerlige livsforhold - subjektrelationer næppe nogensinde forekommer i sig selv og at begge momenter generelt i forskellig art og grader af forbindelser skal karakterisere de forefundne socialrelationer. Det synes derfor formålstjenligt, at præcisere begge begreberne "subjektrelationer" og "instrumentalforhold" i henseende til deres begrebsmæssige funktion således: Man kan til at begynde med for det første ved ethvert interpersonelt forhold skelne "subjektrelation" og "instrumentalforhold" tydeliggør sig altså her som funktional-historisk indhøstede analytiske kategorier med hvilke man undersøger empirisk forekomne interpersonelle relationer i det borgerlige samfund i deres væsentligste bestemmelser og

derfor kan fremhæve i hvilket omfang og henseender de er underkastede de borgerlige privatformer hhv. overskrider indfangetheden i de borgerlige former i retning af den subjekt-aktive overvindelse af rent "private" eksistens gennem andel/deltagelse i den kollektive selvbestemmelse.

3. Indholdsmæssige og teoretiske problemer ved bestemmelsen af den tidligt-barnlige subjektivitet.

Det følger allerede af indfangetheden i de borgerlige privatformer men lader sig imidlertid også direkte fastslå: Den traditionelle socialvidenskab kender ingen subjektrelationer der hvor den undersøger mellem menneskelige relationer, [s. 20] men kun instrumentalforhold som den ligestiller med "sociale relationer" overhovedet. Således kan f.eks. de socialpsykologiske begreber om gruppeprocesser og gruppedynamik, om mekanismerne i den sociale kognition så som "kognitivdissonans" og "kognitiv ligevægt", om "social indlæring" etc., alle på den ene eller anden måde føres tilbage til de sociale regulationsformer: "kompromis'et" eller "kompensationen", og emotionelle interesser kan ikke begribes som værende andet end gratifikationsmidler, "socialt" bliver generelt begrebet som tilnærmelse eller polarisering af individuelle mål og interesser etc. Det samme gælder for sociologiske teorier om kommunikationsteorien, den strukturfunktionalistiske konception om normovertagelse og -internalisering, de symbolsk-interaktionistiske forestillinger om overensstemmelses- og indfølelsesprocesser og ligeledes for psykoanalysens intersubjektivitets-konceptioner i alle dens varianter etc. Jeg vil ikke på dette sted omfattende eftervise denne instrumentelle forkortning af begrebet om mellem menneskelighed (navnlig da denne eftervisning her, hvor der hyppigt eksplicit bliver grebet tilbage til de sociale regulationsformer som vi har karakteriseret som "instrumentelle" er let at føre, jf. F. Haug 1977). I stedet skal diskussionen af den individuelle subjektivitet og dens "instrumentalistiske" forkortning og fordrejning centreres omkring problemet om den tidligt-barnlige subjektivitets ontogenese. Den kritiske psykologiske historiske ansats forholder sig nemlig, som fremstillet, men ikke primært til den fylogenetiske og samfundsmæssigt-historiske, men til den ontogenetiske udvikling som i den mest snævre betydning begribes som "historie" og kun kan begribes adækvat igennem analysen af de overgribende historiske processer. I overensstemmelse hermed må de kritisk-psykologiske grundkategorier, og følgelig også "subjektrelationer" og "instrumentalforhold", være anvendelige til analyse af det givne aspekt af den individualhistoriske udvikling som behandles: Kun således kan (i det nævnte tredje analyseskridt) den konkrete individuelle personlighed begribes adækvat i sin "indre" udviklingslovmæssigheder og udfoldelsestrin under formations- og placeringsspecifikke livsbetingelser (sådan som de skal påvises i det andet analyseskridt) i den indholdsmæssige fylde af sine bestemmelser. Behandlingen af subjektets ontogenese er i overensstemmelse hermed et nødvendigt metodisk skridt i udfoldelsen af den her skitserede individuelle subjektivitetskonception.

Hvis vi husker at individuel subjektivitet og de deri involverede relationer blev bestemt som overskridelse af individualiteten gennem andel/deltagelse i den samfundsmæssige subjektivitet omkring almene mål til disponeren over egne relevante livsbetingelser, [ca. s. 21] så opstår her tillige det spørgsmål, hvad dette kan betyde i henseende til den ontogenetiske, i særdeleshed den tidligt-barnlige, subjektudvikling. Ved forsøget på en afklaring af dette spørgsmål, viser det sig på den ene side, at det ikke umiddelbart er muligt for barnet at

associere sig med samfundsmæssige subjekter til at begynde med, hvorved der heller ikke her forligger almene, mod den udvidede bestemmelse af samfundsmæssigt-individuelle tilværelsesomstændigheder rettede mål, som konstituerende subjektrelation: De samfundsmæssige forhold som barnet træder i relation til er i bred betydning netop specificerede i vidt omfang som "familierelationer" i de tidligste udviklingsstadier - hvorved familien gennem dens bestemthed af det borgerlige samfunds tillige som "privat" skånerum modstilles af samfundet "derude" - og de instanser til hvilket barnet i begyndelsen i vidtgående omfang udelukkende kan optage relationer til, er i normale tilfælde forældrene (og her for det meste i særlig omfang moderen). På den anden side er vi imidlertid henvist til, at de af os, i sammenhæng med subjektivitetskonceptionen, udviklede bestemmelser også må være anvendelige på de tidligste stadier af barnets udvikling indenfor familien og i dets relationer til forældrene: Intet nok så tidligt stadium bør udgrænses idet subjektivitetskonceptionen suspenderes.

Det gælder netop om at rekonstruere subjektivitetens genese ud fra dens tidligere hhv. forformer og denne er på forhånd uopfyldelig, hvis man lægger de tidligste udviklingsstadier til side som irrelevante. Specielt ville vi ikke kunne skaffe os selv en lettelse igennem, at vi først taler om "subjektiv" disponeren over livsbetingelserne, når barnet kan frembringe genstandsmæssige omverdensrelationer i den virksomme omgang med brugsgentande etc. Subjektrelationer må langt snarere være bestemmelige og adskillige fra instrumentalforhold netop allerede i sådanne tidlige stadier af ontogenesen, hvor barn-forældre-relationer endnu ikke er formidlet af sådanne genstandsmæssige aktiviteter. - Den dermed påviste vanskelighed fremtræder imidlertid kun da uovervindelig, når man miskender subjektivitetsbegrebet som en færdig form og ikke begriber det som udviklingsbegreb, altså som retningsbestemmelse: Vi bør på ingen måde først tale om individuel subjektudvikling, når individet i stigende omfang associerer sig med samfundsmæssige subjekter og hermed opnår en voksende disponeren over egne relevante livsbetingelser, men vil overalt kunne tale om et skridt i udviklingen af "subjektet", der hvor alternativet mellem fastlåsning i en given tilstand af afhængighed og udleverethed og en udvikling i retning af individualitetens overskridelse mod udvidet selvbestemmelse lader sig påvise, og individet [s. 22] griber denne udviklingsmulighed; ligeledes bør de almene mål, der kvalificerer et interpersonelt forhold som subjektrelation ikke besidde den helhedssamfundsmæssige almengørelsesgrad af en forholden sig til selvbestemmelsen over alle ens egne anliggender, der behøver kun at kunne opdrages en - målt i forhold til et givent alternativ af et rent "instrumentelt", mod alene individuelle mål og interesser hos de deltagende, orienteret strukturering af forholdet - forandring i retning af en orientering mod almene mål i den bevidste disponeren over samfundsmæssigt-individuelle tilværelsesomstændigheder; etc. For så vidt det lykkes for os at fremanalysere sådanne retningsbestemmelser vil vi også kunne skelne subjektaspektet og begribe dem i deres forhold til hinanden indenfor området den tidligt-barnlige udvikling i familieforbundet, og dermed "kritisk ophæve" de traditionelle udviklingsteorier som kun identificerer de instrumentelle aspekter og således ikke adækvat erkender de tidligste ansatser til subjektudviklingen og følgelig heller hele subjektivitetens ontogenese.

Det er karakteristisk for den traditionelle udviklingsforsknings forfatning, at der her står to centrale og i vidt omfang uforbudne ansatser ved siden af hinanden: På den ene side centreringen om barnets udvikling af evner, hvorved den saglige og sociale omverden alene bliver anset for en overfor barnet givet kravsstruktur, med hvilken det handler individuel og dermed udvikler sine færdigheder; denne ansats er karakteristisk for hele den "akademiske" udviklingspsykologi, omfattende dens mest fremtrædende repræsentant Piaget. På den anden side centreringen om de sociale relationer, i hvilke det sig udviklende barn står, hvor det altså

her ikke er det individuelle barn, men "mor-barn-dyaden" (idealiseret forstået som interpersonel tofoldig relation mellem barnet og dets primære relationsperson, jf.. Lorenzer 1973, s. 26), som udgør den elementære analyseenhed, og hvor barnets færdighedsudviklingsaspekt i vidtgående omfang bliver udklamret igennem absoluteringen af interaktionsaspektet; denne ansats er karakteristisk for hele den moderne psykoanalytiske opfattelse af den tidligt-barnlige udvikling, således for Spitz', Eriksons, Kohuts, Carusos, Lorenzers konceptioner og for hovedrepræsentanten for den empiriske psykologiske børneforskning, Margaret Mahler. - Den åbenbare ensidighed i såvel evne-ansatsen som interaktions-ansatsen har i den senere tid frembragt en tendens hos mange socialvidenskabsfolk til at sammenkoble begge ansatser, altså f.eks. Piaget og den psykoanalytisk prægede sociologiske interaktionsteori og således forbinde fordelene ved begge konceptioner med hinanden på en eklektisk måde, (hvad der ikke her skal dokumenteres nærmere).[s. 23]

Da vores konception af individuel subjektivitet, som fremstillet nødvendigvis udfolder sig som mellemmenneskelig relation må heller ikke i forbindelse med den kritisk-psykologiske udforskning af den tidligt-barnlige subjektudvikling det individuelle barn, men den interpersonelle relationsstruktur, som barnet befinder sig i, altså i henseende til de tidligste udviklingsstadier familierelationerne og her foretrukket den almengjorte mor-barn-dyade udgøre den væsentlige analyseenhed (der følgerlig også kan være "far-barn-dyaden" for så vidt faderen overtager den overfor barnet primære plejefunktion). Dette betyder, at ved udfoldelsen af vores opfattelse af subjektivitetens ontogenese er det ikke den "akademiske" udviklingspsykologi (for hvilken subjektivitetsudviklingen ikke engang er synligt som problem) men de nævnte psykoanalytiske konceptioner af mor-barn-dyaden etc. som er den fortrukne genstand for diskussion og opgør. - Af vores subjektivitetsopfattelse og -begreb følger først og fremmest, at vi hverken vil udklamre spørgsmålet om færdighedsudviklingen fra udforskningen af interaktionen mellem barnet og den primære relationsperson eller kan tilføje færdighedsaspektet eklektisk til interaktionsaspektet: Udviklingen af den individuelle subjektivitet omfatter som overskridelse af individualiteten i retning af fælles disponeren over samfundsmæssige livsbetingelser jo nødvendigvis udviklingen af (eller udviklingsperspektivet) de til en sådan, gennem den genstandsmæssige verdensforandring fuldbyrdigede bevidste bestemmelse af samfundsmæssige tilværelsesomstændigheder krævede færdigheder. Udviklingen af subjektrelationer og udviklingen af sådanne færdigheder i kraft af hvilke, i bidrag til en tilnærmelse til det almene mål om kollektiv selvbestemmelse, den skildrede specifikt "subjektive" forbundet mellem de deltagende udfoldes, altså i sidste instans to sider af den samme proces. Den således karakteriserede overskridelse af individualiteten igennem potenseringen af egne færdigheder til bestemmelse over de relevante livsbetingelser i sammenslutning med andre og dermed overvindelse af angst og udfoldelse af "menneskelig" emotionalitet, bliver i den kritisk-psykologiske forskning betegnet som "kooperativ integration" (jf.. Holzkamp-Osterkamp 1976, s. 63ff.). Ud fra dette begreb er det forståeligt, at færdighederne indenfor rammerne af udfoldelsen af kooperativ integration - som vi kalder for "produktive"færdigheder - ikke udvikles i sig selv og derefter på en eller anden måde kan blive inddraget i subjektudviklingsprocessen, men at realiseringen af subjektrelationen nødvendigvis er forudsat færdighedsudviklingen: Den "produktive"færdighedsstruktur er her så at sige det individualhistoriske nedslag af udfoldelse af subjektrelationerne og opnår først herudfra en personlig [s. 24] selvstændighed som mulighed for aktiv initiering af, krav om eller opretholdelse af subjektrelationer i kraft af hvert enkelt konkret individ. For så vidt følgerlig mellemmenneskelige relationer såsom mor-barn-dyaden udforskes som rene "interaktioner" under udklamring af de af de deltagende

udviklende færdigheder i retning af udvidelsen af den fælles selvbestemmelse gennem den genstandsmæssige verdensdisponeren, er det "subjektive" aspekt af relationerne dermed nødvendigvis udklamret, og de interpersonelle relationer kan kun begribes for så vidt de udgør "instrumentalforhold". Omvendt er sådanne færdigheder hvis tidligt-barnlige udvikling man kun kan undersøge udenfor realiseringen af subjektrelationer, altså kun med hensyn til det individuelle barn og dets omverdensudveksling nødvendigvis ikke produktive færdigheder til andel/deltagelse i den fælles selvbestemmelse og hermed angstovervindelse og personlighedsudfoldelse, men udelukkende færdigheder til opfyldelsen af fremmedbestemte krav uden direkte relevans for udviklingen af individets "subjektive" livs- og oplevelsesmuligheder (jf. Holzkamp & Holzkamp-Osterkamp 1977, s. 261ff). Med den skildrede adskillelse af interaktionen og færdighedsudvikling udforsker man altså tvangsmæssigt den ontogenetiske udvikling udelukkende for så vidt som den udgør en proces af tiltagende indretten-sig og finden-sig-til-rette gennem den "instrumentelle" gøren-individualinteresser-gældende i socialrelationer og fremmedbestemt kravopfyldelse i en tilstand af afhængighed og udleverethed til individuelt relevante samfundsmæssige livsbetingelser med det dermed forbundne restringerede og modsætningsfyldte personlige grundbefindende (hvorved der ikke forandres noget ved den eklektiske kombination af færdigheds- og interaktionsaspektet, da sammenhængen mellem dem begge forbliver ubegrebet).

Ud fra disse globale bestemmelser i den kritisk-psykologiske ansats til udforskningen af den tidligt-barnlige subjektudvikling resulterer der bestemte krav til vores metodiske fremgangsmåde. Vi vil ikke kunne koncipere "opgaveproblemstillinger" til børnene, således som Piaget gør dette til undersøgelse af den kognitive udvikling, fordi vi da fra begyndelsen af vil forfejle subjektivitet som overskridelse af individualiteten og tillige kun ville få øje på fremmedbestemte færdigheder; vi vil heller ikke kunne stille den for den klassiske psykoanalyse karakteristiske biografiske rekonstruktion af den tidlige barndom ved hjælp af den voksne i midtpunktet for vores undersøgelser, fordi vi (rent bortset fra de i øvrigt ellers med denne fremgangsmåde forbundne problemer) således måtte forfejle familiekonstellationens interpersonalitet og dermed de her givne reale modsigelser og konflikter; ligeså lidt ville vi [ca. s. 25] kunne lægge vægten på fremstillingen af en mest mulig "livsnær" setting til iagttagelse af mor-barn-interaktionen i laboratoriet, som f.eks. Mahler (1978) fordi den virkelige, dagligdags familieproces dermed ville være udklamret, etc. Hvad vi nu har brug for er en undersøgelsesmetode hvorigennem det materielle grundlag såvel som de reale modsigelser i familien omfattende betydningen af og funktionen af barnet i familieprocessen kan begribes mest mulig ufordrejet (jf. Ole Dreier 1980). Vi har i en forsøgsvis tilnærmelse til dette mål i et forskningsprojekt om den tidligt-barnlige udvikling ved FU's Psykologiske Institut konciperet en fremgangsmåde i hvilken den gamle ansats "børnedagbøger" skal videreudvikles: - Dagbogsoptegnelserne bliver med de til dette formål oparbejdede kategorier sammen med de deltagende familier løbende kritisk og selvkritisk reflekteret og via protokollerne over disse kritiske diskussioner (som selv igen inddrages i refleksionen) udvidet som et yderligere "empiri" niveau og videre herudfra bliver der igangsat og kontrolleret direkte iagttagelse af børn (omfattende lyd- og billedoptagelser), taget hensyn til den institutionelle kontekst (f.eks. ved direkte Kooperation med de involverede daginstitutioner) etc., - jeg kan ikke her i enkeltheder fremstille og diskutere dette projekt, dets fremgangsmåde og dermed optrædende problemer og vanskeligheder o.s.v.; dette vil ske i senere offentliggørelser. De følgende overvejelser er i overensstemmelse hermed heller ikke en ud fra projektet oparbejdet konception af subjektivitetens ontogenese, men indeholder først og fremmest kun mine overvejelser omkring dette problem til hvilket

jeg støtter mig til dagbogsmaterialet og som væsentligt er stimuleret af diskussionerne i projektet. Inddragelsen af dagbøgerne sker derfor heller ikke udfra projektarbejdets metodiske helhedssammenhæng gennem hvilken de enkelte udsagn bør indordnes og vurderes, men har alene status af en indholdsmæssig konkretisering, tydeliggørelse og anskueliggørelse af den følgende fremstilling hvori det skal forsøges at fremlægge den kritisk-psykologisk konception af udfoldelsen af og forhindringen af subjektivitetsudviklingen indenfor familien i det borgerlige samfund igennem diskussionen med de pågældende traditionelt-psykologiske i særdeleshed psykoanalytiske grundpositioner. Denne fremgangsmådens begrænsninger udover de nævnte metodiske indskrænkninger følger derved for det første af udvælgelsen af familier: For forældrenes vedkommende drejer det sig gennemgående om psykologer, lærere o.l., som er mere eller mindre politisk aktive. Således kan man bl.a. gå ud fra at forældrene selv ser nødvendigheden og muligheden af deres egen subjektudvikling. Familiekonstellationen, hvori [s. 26] forældrene næppe kan udfolde eller har opgivet at udfolde kravet om at udvikle sig til subjekter på grund af deres objektive livssituation er følgelig ikke omfattet af de følgende overvejelser. (Det er forudset indenfor projektarbejdets rammer efter de nuværende begyndelsesfase at inddrage familier i andre klassesituationer især i særdeleshed fra forskellige lag i arbejderklassen). For det andet resulterer grænserne i udsagnskraften i det følgende deraf, at man kun adækvat kan begribe den individualhistoriske udviklings lovmæssigheder ved inddragelse af også andre udviklede stadier, fordi det kun således lader sig gøre at indvinde de adækvate kriterier for begribelsen af forformerne i de tidlige stadier. De børn, som de for mig til rådighed stående data forholder sig til, befandt sig på tidspunktet for de foreliggende dagbogsoptegnelser gennemgående endnu i de første leveuger eller -måneder. Heraf bliver det forståeligt at momentet af genstandsmæssig virksomhed som udviklingsaspekt her i analysen af familierelationerne på en problematisk måde træder i baggrunden. Selv der hvor forformer for en sådan virksomhed allerede er taget op som i de forskellige gribestadier er - da man ikke kender de videre udfoldelsestrin - en analyse af de heri liggende udviklingsmodsigelser og -trin etc., endnu vanskelig. Noget tilsvarende gælder for udviklingen af en subjektrelation til barnet hos forældrene: Da den reelle omgang med barnet her endnu koncentrerer sig stærkt om de elementære plejeaktiviteter såsom puslen og spisning har anstrengelserne for at tage barnet som "subjekt" hyppigt mere karakter af forældrenes holdning overfor barnet. Om sådanne holdninger også til stadighed medbestemmer "adfærden", lader sig først definitivt afgøre i "længdesnit" ved forfølgelsen af den videre udvikling tilbageskuende og ligeledes hvorvidt der deri kan ses virkelige forformer for og perspektiver i opbygningen af realiserede reciprokke subjektrelationer. - Alt i alt følger heraf at de efterfølgende overvejelser kun skal vurderes som et diskussionsbidrag hvori frugtbarheden af en udfra en kritisk-psykologisk grundkonception afledt fremgangsmåde overfor den tidligt-barnlige udvikling kan stilles til debat af os, men ikke allerede fastslå bæredygtigheden af ethvert enkeltdata og enhver enkeltinterpretation.